

lamilyen el nem mondott, de meglévő történetet körvonalaznak – mind sorra egy-egy áthágásra készítet „keret”, ami semmiképpen sem fut be az égi tájakra mutató úrhajókkal a határtalanság káoszába, ám felszabadítja a szellemet és a gondolatot, minek során a későújkorai ember űzött élete (és szabadsága) mutatkozik meg. Ez a különös írás- és gondolkodásmód nyomán – nem mondom ki a „dekonstrukció” divatos jelszavát – „némi merészséggel arra a belátásra juthatunk, hogy a jövőre vetülő látomások mögött is egy elfedett valóság húzódik meg, mely a jelenben fakadt víziókat nemcsak hogy igazolhatja, hanem felül is múlhatja”.

Ám felülmúlhatók-e az akvarellistának a jelenben fakadt víziói? Hosszan és sokáig néztem, még nagytóval is megnéztem néhányszor az *Orpheus* folyóirat 1992. 8. (1.) számában Pethő János Az akvarellista című képét. A reprodukciót, persze. Semmit sem tudhatok a képről, csak azt és annyit, amit és amennyit így is (kicsinyítve és fekete-fehéren) közvetlenül „ábrázol”. Valami jövőre vetülő látomást, ami a jelenben fakadt vízió. A képen az akvarellista, talán szakállasan és szemüvegesen, mindenesetre napellenzős sapkában, ahogyan az igazi akvarellisták, a rajzlapra görnyedve tartja bal kezében (lehet, hogy csak a reprodukció miatt van így) az ecsetet. Nem látni, hogy mit fest, mert horizontálisan, kicsit előrebukva a rajzlap. A festő valamilyen, felfordított deszkaládán ül, nem hozta magával, elhagyta tán az akvarellisták háromlábú székét. Minden a kép jobb sarkában történik. Az akvarellista mögött szinte égi tájként hulladékhegy magasodik. Szétszórt fémcsovek, deszkamaradványok, elkormosodott kövek. A hulladékhegy túlsó vége már letisztult, meddő kőmaradvány a lankás, az árnyas völgyek helyett. Ott már mintha angyal lebegne – távolodik, vagy jön az akvarellista felé? –, afféle drót szitakötő vagy szárnys bomba. A „csernobili szarkofágot” jelenti be vajon az angyal? Vagy a hulladékhalmaztól akarja megszabadítani a rajzlapra görnyedő akvarellistát, aki mindarról, ami a háta mögött van, és amiben ő maga is van, mintha nem venne tudomást? Az akvarellista őrangyala vagy a hulladék egyik „hasznosítója” a lebegő angyalszerkezet?

Az akvarellista reprodukciója háttér Tillmann J. A. *Szigetek és szemhatárok*jához, mégpedig a szó szó szerinti értelmében, mint a melankólia romantikus festői számára a ködös távolból – háttérként és jelképesen – felsejlő várróm. Jelképesen? Aligha. A szó szerinti itt annyira hangos kiáltás, hogy akár a planetáris párbeszéd végét is jelentheti. A hulladék „gazdagsága és sokrétűsége” – ama tiszteletre méltó bőség és sokaság – nem figyelmeztetés, nem kérdőrevonás, nem lelkiismereti, se morális kérdés, hanem tény – bárkára és hajóra vele! –, a későújkorai kiállítások ténye, amiben méltányolni lehet „az ódonág és romosság sajátos báját”.

BÁNYAI János

TÖRTÉNELEMLECKÉK KELET-EURÓPÁBÓL

Slawomir Mrozek: *Leckék a legújabb kori történelemből*. Pesti Szalon Könyvkiadó, Budapest, 1992

A történelem a leckeformálás legérzékenyebb anyaga, hiszen áttekintése, értelmezése és feldolgozásának módja legtöbbször személyes hozzáállás és még rosszabb, ha dogmatikus parancsszemlélet függvénye. Különösen vonatkozik ez a legújabb kori, azaz az idő szelektív hatásán még át nem esett történelmi időszakra. Slawomir Mrozek lengyel író

nem kis feladatot vállalt magára, amikor a legújabb kori kelet-európai események értelmezésére és a belőlük való leckeadás tettere vállalkozott. A leckékhez ugyanis – legyen szó akár iskolai formájukról, akár a hétköznapi élet megleckéztető történéseiről – a tanulás és a tanulságlevonás szellemi tevékenysége kötődik. A leckéket meg kell tanulni, különösen ha tanulságukkal saját kárunk-bajunk által szembesülünk. A kelet-európai történelem is ilyen. Mindannyian részesei voltunk és vagyunk: hangoskodók és csendesek, cselekvők és szemlélődők. Kénytelen-kelletlen megtanultuk szabályait, megismertük lényegét, kialakult helyünk s szerepünk benne, hiszen – miként az Mrozek leckéiből kitűnik – nem lehet úgy élni és közlekedni a világban, hogy „profilunkat semmilyen szögből ne láthassa senki”.

A könyvet az író önéletrajzi jegyzete vezeti be: nyílt és személyes állásfoglalás. „A kommunizmussal való elszámolnivalóim magántermészetűek. Romantikus forradalom hőskének képzeltem magam, pedig csak kosztos voltam a legundorítóbb, mert hazug hatalomnál (a hitlerizmus ebből a szempontból tisztességesebb, mert nem volt hazug), ami valaha is létezett. Becsaptak. De miért haragudjék az ember a csalóra, amiért csal? Aki hülye, az hagyja, hogy becsapják, a csaló csak teszi a dolgát. Akkor hát miért tegyek szemrehányást másoknak?” – írja. *Hamu? Gyémánt?* című esszéjéhez is személyes jelleű mondatokat fűz: „Nem vagyok sem történész, sem irodalomkritikus. Öregedő úr vagyok, aki már szükségét érzi annak, hogy számot vessen életével. Ezt nem tudom elvégezni, ha nem vetek számot azzal, ami formált és kis híján deformált. Bizonyos dolgok nemcsak énrám tartoznak, hanem a nemzetre is, amelyből származom. Tehát nem csak engem érintenek, hanem még sok hozzám hasonlót. Ezért nem tartom meg ezeket magamnak. Ezért és csak ezért írtam ezt meg.”

Slawomir Mrozek művei – így a *Leckék*. . .-ben szereplő kisp prózák is – egy abszurd világba, a kelet-európai (volt) diktatórikus rendszerek működési mechanizmusába nyújtanak betekintést. Bemutatásra kerül bennük mindaz – még hozzá a maga félelmetes, döbbenetes, tragikus, banális, vulgáris stb. mivoltában –, ami e világ szerves része, állandó jellemzője: a hazugság mindenható szerepe a társadalom működésében, az aljas uralomvágy teremtette hatalmi hierarchia, a megfélemlítés eszköztára, örült eszmék, elvek, frázisok, agyalágyult nevelési módszerek. A *Hamu? Gyémánt?* (Jerzy Andrzejewski *Hamu és gyémánt* című regényét A. Wajda filmesítette meg) című esszéjében mutat rá legéleesebben a totalitárius rendszerek lényegére: „A múlt év december tizenharmadika óta nincs menekülés attól a képtől, hogy az egyik ember fut, a másik meg üldözi. Az egyik fegyvertelen, civil ruhás, a másik fegyveres, egyenruhában van. A másik ráló az előbbire, megöli vagy megsebesíti, és gumibottal veri, még akkor is, amikor az előbbi már fekszik és nem tud mozdulni. E kép állandóan ismétlődik, monotóniája azért is egyre fájdalmasabb, mert az efféle kép rendszerint a kivételességhez és a különleges esetekhez, nem pedig a szabályokhoz, az állandóságához és az ismétlődéshez kötődik” (*Hamu? Gyémánt?*). Egy ilyen világban minden lehetséges: a tragédia nevetséges, az üdvözülés kárhozat, a magas intelligencia átok, az értelmi korlátoltság boldogságforrás. Csak azok boldogulhatnak, akik nem kérdezik a dolgok miértjét, akik önállóan nem cselekszenek és nem gondolkodnak. Mrozek egy fiatalember megrendítő példáját idézi fel: „Nem mindennapi intelligenciájával rögtön felhívta magára a magasabb körök figyelmét, villámgyors karriert futott be, és a különleges perek ügyésze lett. Ez azt jelenti, hogy halálra ítélte az embereket (igen, az ügyész gyakorlatilag bíró is volt), és jelen volt a kivégzéseken. Intelligenciája segítségével, amely hirtelen magasba röptette a kommunista hierarchiában, hamar átlátta azt az ideológiai csalást, amely őt is hatalmába kerítette. Hát há-

ba gyilkolt, a lelkiismeretét nem tudta kiirtani? Mindenesetre intelligenciájával nyilván nem járt együtt a cinizmus, hiszen öngyilkos lett” (Önéletrajz).

A totalitárius rendszerek jellemző vonása még, hogy a hatalom kiváltságosai azt hirdetik, azaz azt igyekeznek (legtöbbször erőszakkal) elhitetni alattvalóikkal, hogy más társadalmakkal szemben a világok legjobbjában, paradicsomi állapotok közepette élnek. A kommunista paradicsomban – miként azt Az Utolsó Ítélet című novellából megtudjuk – a Legfelsőbb Lénynek „kolosszális” szakálla van, mögötte foglal helyet az „érdemes vice” (rövidebb és kevésbé göndör szakállal), de mellette van a Kopasz (hegyesre nyírt szakállal) és természetesen a Bajuszos is. Az Ítélszék előtt a feudális elnyomásról, a társadalmi termelés és a magántulajdonban levő eszközök ellenmondásáról, a kizsákmányolásról, a nemzeti mozgalmakról s a „szentek szentjéről” (a neve Sz betűvel kezdődik) kell véleményt formálniuk az odakerült szerencsétlen „lelkeknek”. Mondanunk sem kell talán, hogy ebből a világból a Sartre-félék kiutasítottak, s a mrozekok is zavarják a rendet. A maga „elkárhozásáról” Mrozek rendkívül groteszk képet fest: „Mennydörgés, meghadtak a poklok, elnyelték a káromlót. A lángban és füstben egy kövér alak pislogott rám, egyik kezében szivar, a másikban vasvilla – Churchill! – valaki röhögött, feltehetően Harry Truman, fekete farkát csóválta, égtem a szurokban a Wall Streeten, fulladoztam a Pentagon kénköves bűzében. Akkor hát, mindörökké, Ámen? – csak gondolni mertem, még most sem mertem elhinni, hogy sikerült megmenekülnöm: lezuhannom a Kapitalizmus poklába” (Az Utolsó Ítélet).

A *Leckék*. . . harminc kisprózai írást tartalmaz, jegyzeteket, novellákat, parabolisztikus történeteket, állatmeséket. Legérdekesebb s ugyanakkor a legmegrendítőbb közülük Az orr című. Egy a maga gyermekkorából merített iskolai példa kapcsán („... az iskolai életben is különféle módjai vannak az üldözésnek, akár a laktanyákban és a táborkban. . .”) az üldözés és az üldöztetés pszichológiája kerül bemutatásra. Ebben az állapotban három alapvető szerepkör létezik, azaz három helyre lehet (kell) állni. Legrosszabb helyzetben az üldözött van (Mrozek írásában egy Cwibelsztajn nevű zsidó fiú), hiszen „soha nem lehet biztos a napban, az órában és a percben”. A vele ellentétes szerepkör az üldöző (antiszemita eszmék által elvakított tanulók – horda), aki viszont, bár meg akarja semmisíteni, elismeri az üldözött létezését – így az antiszemita a zsidót –, hiszen benne találja meg létének, cselekedeteinek értelmét. A harmadik szerepkör a kívülálló. A kívülálló csak a legritkább esetben áll az üldözött oldalára. Igyekeznek „elhúzni” az események, a dolgok mellett, azaz úgy igyekeznek eljární, hogy a profilja semmilyen szögben ne látszék. Az ilyen ember valójában nem veszi emberszámba az üldözöttet (esetünkben a zsidót), megvan nélküle, mint ahogy „halpikkelyes madarak és madártollas halak” nélkül is megvan. „Ha egy ember vérzik, segíteni kell neki és el kell látni a sebeit. Ha viszont egy zsidó vérzik, mondjuk egy antiszemita csíny követően, az olyan, mintha egy tollas hal véreznék. Ez a vérzés tehát nem emberi, még csak nem is állati, hanem zsidó, vagyis semmilyen” – írja ezzel az állásfoglalással kapcsolatban Mrozek, úgy ítélve meg, hogy ez még az antiszemita állásfoglalásnál is rosszabb. Személytelenül elmenni a negatív törekvések és eszmék mellett azonban nem mindig lehetséges. Tegyük fel, hogy a mások üldözöttségét tétlenül szemlélőnek a dühöngő antiszemitizmus idején zsidó orrá alakul a korábban egészen normális orra! S mert az üldözők csak a külső jellemzőket veszik figyelembe. . .

A címadó írás (*Leckék* a legújabb kori történelemből) parabolisztikus történet a diktatórikus hatalomról. A mindenható Tábornok, akit semmi sem bánt jobban, mint az imperializmus és „egy bizonyos testrészt” látványa, a cukorgyárakért és a vegyipari üzemeiért cserébe egy majmot kap ajándékkul a testvéri nemzettől. Egy nap a majom magára

ölti a Tábornok ruháját, s mert mundérja nélkül a tábornok nem tábornok, s a majom egyenruhában tábornok, az előbbit kivégzik, az utóbbi magához kaparintja a hatalmat. A tanulság: „Így hát új kurzus kezdődött, de, őszintén szólva, semmiben sem különbözött a régítől”.

Sławomir Mrozek írásai rólunk szólnak; Kelet-Európáról, a diktatórikus rendszerekről, a hatalmasokról és az alattvalókról. Le kell vonni a tanulságot.

BENCE Erika

A „KÉT POGÁNY KÖZT” VIASKODÓ MAGYARSÁG MONDÁIBÓL

Lengyel Dénes: *Magyar mondák a török világból és a kuruc korból*. Móra Könyvkiadó, Budapest, 1992

Lengyel Dénes *Régi magyar mondák* sorozatának legújabb, átdolgozott kiadása ez a kötet, mely mintegy kétszáz év (a XVI. és a XVII. század) történelmének mondáit gyűjti össze. A magyar történelemből jól ismert időszakot a háború, osztályharc, pártvillongás, török-, tatár- és németpusztítás jellemzi.

A gyűjtemény első része a Mátyás halálát követő időszak, a Dózsa György parasztháborúja köré szőtt mondákat tartalmazza (A keresztes hadjárat, A parasztháború, Temesvár ostroma, Dózsa György halála stb.).

A *Harc a török hódítók ellen* című részben a leggazdagabb mondaanyagot tárja elénk a könyv, amelynek nagy része arról is tanúskodik, hogy a török, tatár ellen nemcsak fegyverrel, de ravaszsággal is folyt a küzdelem. Az erkölcsi győzelem a fegyvertelen falusi parasztoké, kik a sajátjukat védik a betolakodókkal szemben. Nehéz elviselni a török igát, olvashatjuk ki a mondák soraiból, de még nehezebb a német fennhatóság, mert a magyarnak már alig marad területe. És ekkor jön Rákóczi Ferenc szabadságharca, ami ismét számos mondát szül: Kuruc-e vagy labanc? Rákóczi hazatér, Vak Bottyán lakomája, Rákóczi halála stb. A Rákóczi-szabadságharcnak sok dicső emléke ma is elevenen él a néphagyományban – állapítja meg a magyar mondavilág kiváló ismerője, Lengyel Dénes. De nemcsak az emlék él, hanem évtizedekig a hit is, mert noha a szabadságharc elbukott, mert elárulták, de él Rákóczi, és eljön, hogy a magyar népet fölszabadítsa. Ez a hit, bizakodás nemzedékről nemzedékre hagyományozódott, ami a mondák többségéből kicsendül.

A gyűjtemény mondáinak egy részét az eredetmagyarázó mondák képezik, mert ezek egy vár, sírhely, tó, sziget, híd stb. eredetét beszélik el. Ilyen mondák a Holló-kő, A török szultán sírja, A nagyszalontai Csonka-torony, Asszonysziget, Bálint-hídja. A mondák másik része hősök, vitézek kiemelkedő tetteiről szól, de gyakran egy-egy hősről, mint Dózsa György, Zrínyi Miklós vagy Rákóczi Ferenc, egész mondaőrök alakulnak ki.

Lengyel Dénes a kötet 102 mondájának egy részét régi krónikákban, levelekben, emlékiratok szövegeiben kutatta fel, a többi pedig népköltési gyűjteményekből, kéziratos vagy magnószalagon őrzött változatokból jegyezte le. Így a hiteles források alapján sikerült megőriznie a mondák szépségét, mert ahogyan már Arany János is mondta a népköltési szövegek feldolgozásáról, az előadásban szabad változtatni, a költésben nem. A